

DON QUIJOTE UTJAI (II)

Irta: SINKÓ ERVIN

A szellem és a társadalom effektív közszelleme közt sehol, soha nem volt olyan szakadékos a különbség, mint a mai termelési rend korában lett, mert az ennek a termelési rendnek szerkezetéből következő trónraültetése az árunak, magát az eleven embert társadalmilag irreálissá, minden szellemi értéket, amennyiben nem válik áru-értékké, illuzorikussá tesz. Az antik, rabszolgamunkára épített társadalom a termelési erők akkori fejlettségének alacsony fokán rabszolgaság nélkül nem hozhatta volna létre azt az embertípust, melyet *Hegel* a hellén kulturát jellemezve a „szép individuumnak“ nevez. De a mai korban? Még azok is, kik a modern rabszolgaság haszonélvezői, objektíve szintén rabszolgái ennek a termelési mechanizmusnak, ha kiválóan dotált rabszolgái is. S ha ennek a társadalomnak nagy lemezteleenítője, a Kapital előszavában azt írja: „A tőkés és földbirtokos alakját semmiképp se festem rózsás színben. De személyekről itt csak annyiban van szó, amennyiben gazdasági kategóriák megszemélyesítői, bizonyos osztályviszonyok és érdekek hordozói... Nem tehetem az egyes embert olyan viszonyokért felelőssé, melyeknek ő szociálisan a teremtménye marad, ha szubjektíve bármennyire is felülemelkedik“ — ezzel nem kevesebbet állapít meg, mint azt, hogy a tőkéstermelési összlet forma emigrációba kényszeríti az emberi lelket, osztálykülönbség nélkül minden emberi lelket. Don Quijote alakja magának az embernek, a tőkésrend adta létfeltételek közt vergődő emberi léleknek szimbólumává nő, mert ennek az összefüggésnek a keretei között anachronisztikus, meddő és tragikusan izolált, a társadalmi realitásból sorsszerűen kiközösített minden, ami csak emberi. Amily mértékben az egyén számára élmény-objektummá vált a világ, oly mértékben vált az egyén irreálissá a világ, t. i. a tőkésrendi összefüggésekben megjelenő világ számára.

Ahhoz, hogy az individuális öntudat ennek az adott történelmi valóságának hatalmát negligálhassa, ez tulságosan érezhetően jelenlévő. Elindulni, mint Don Quijote s felvenni ellene a küzdelmet, ehhez az kellene, hogy valahol megfogható legyen: a hétfejű sárkánnyal szembe lehet szállni, mert személy: ez a tőkés termelési összefüggés azonban személytelen. Akceptálni s ezzel belenyugodni a legfundamentálisabb emberi értéknek — az élő ember értékének — devalvációjába? De minek a javára akceptálni az individuum értékének devalvációját? Egy kollektívum, bármely kollektívum is, csak akkor képviselhet értéket, ha az individuumok, melyek alkotják, önmagukban értéket képviselnek. Ha az individuum akceptálja, hogy ő csak a termelésben elfoglalt helye értékének megfelelően érték s azonkívül nulla, akkor nemcsak az individuum, hanem minden más is nulla, csak káprázat s csak a nirvána az igazság. A konzekvencia: Don Quijote hátat fordít az országutaknak s művészként, filozófusként vagy vallásalapítóként megpróbál egy a társadalomtól független egyéni életformát teremteni magának. De nemcsak az ember van a világban, hanem a világ is az emberben s a heroikusan vállalt izoláltság se izolál a világtól. A passzivitásba kényszerítő mechanizmussal ez az izolált ember nem tudott mást szembeszegezni, mint a saját szenvedését — és a saját izoláltsága miatt való rossz lelkiismeretét, azt a rossz lelkiismeretét, mely egy életen keresztül kinoza Kierkegaardt a kérdésre: szabad-e, morálisan igazolható-e, hogy az ember minden áron igaz, kivé-

telesen igaz akarjon lenni? Ahogy a kereszténység kitörölhetetlen emléke s a konstitutív eleme marad a legmodernebb öntudatnak is, kitörölhetetlen emlék s konstitutív elem marad az is, amit a felvilágosodás, a racionális humanizmus szelleme iktatott az emberi öntudatba. S ha Kierkegaard felveti a kérdést, hogy szabad-e egy embernek magát az igazságért agyonveretni s ezzel másokat, épp a gyilkosait az ölés bűnébe vinni — kettőt bizonyít. Bizonyítja azt, hogy milyen örületes lett a szakadék a társadalom örvényei és az individuum morális érzékenysége között s bizonyítja azt, hogy e szakadék ellenére is a szellem, mely az ő problémáját áthatja, nem, mint ő hitte, a kereszténység, hanem épp ellenkezőleg annak az emberi szolidaritásnak szelleme, mely az istentelen felvilágosodás korából datálódik és társadalmilag aktuálissá a mai termeléssel vált. Dante a paradicsomban az üdvözültek helyeslő hallelujájától kísérve naívvul vallja, hogy csak az emberiség Istennek kegyében álló tagjait szereti. (Dante: *Paradiso* XXVI. 64-70). Kierkegaard azonban akkor is, mikor olyan egyedül áll szemben az örökkévalósággal, mint Dante, aki mindig megmaradt szenvedéllyel heves firenzei polgárnak, legelhagyatottabb óráiban se állhatott. Kierkegaard előtt mindig minden, de kivétel nélkül minden ember iránt való kötelességének tudatában jelennek meg a látszólag legelvontabb theologiai kérdések is. Az a termelési rend, mely az individuumnak kierkegaardi groteszk izoláltságát termi meg, mint a profit-individualizmusnak, mely e termelési rend effektív lelke, az antipódusát, ugyanez a termelési rend társadalmi nivón életre hívja az emberi szolidaritást is. A szabad verseny „homo homini lupus“ anarchiájával szemben a gépi termelés által létrejövő kooperatív munkamódszer a közös sorsú, közösérdekű, béreikből élő emberek között felkelti az együvé tartozás, az együttműködés erejének tudatát s az egyes műhelyekben, majd város és országhatárokon is tulterjedően kifejleszti bennük a szolidaritás érzését. Ennek a mélyrétegnek a szempontjából, mely a história szempontja, a kierkegaardi szolidaritás illuzórikus és terméketlen, mert az adott szerkezeten belül nem válhat reális történeti erővé; Kierkegaard számára viszont az osztályszolidaritás, mely exclusív s mely nem Eros, hanem a história, a gazdasági Ananké műve, ellenséges erő, a mechanizált világ, a lélektelen társadalom egyik jelenségeként jön csak számításba.

Az individuális öntudat a Nihil felé hátrált: feladta a küzdelmet a materiával, a modern Don Quijote számára a világból csak az maradt meg értéknek, ami a világonkívüli szépség irreális világába menthető. Az örökbe kapott nagy évezredek utópia ahelyett, hogy tüzelt volna, koldus-sá tette, kifosztotta reményeiből a reménytelen privát-fájdalmaj közt vergődő etikusból esztétává lett XIX. századbeli individuumot.

Figyelmes fül még a Kapital szerzőjénél is mindenütt ráismer nemcsak a próféták protestáló szent haragjára, hanem az esztétikai igényei-ben is sértett öntudat hangjára. A felháborodás nem egy helyt fellobbanó felkiáltójele az olvasó esztétikai igazságérzetére apellál. Ez az esztétikai igazságérzet, a embernek érzéki visszahatása a társadalmi bűnnel szemben, az ember szociálisan érzékennyé vált idegrendszer az utópisztikus egyéni öntudat évezredek munkájának a terméke. A görög vagy római rabszolga szenvedett, időnként kísérletet tett a maga felszabadítására, de semmi jel sincs arra, hogy keserves sorsában mást is látott, mint személyes szerencsétlenséget. Ha a harcban ő győzött volna, holnap ő lett volna mai gazdája rabszolgatartója. Nem a társadalom szelleme és az emberi öntudat közt, hanem csak a szerencsések és szerencsétlenül jártak közt volt ellentét. Aki rosszul érezte magát az összességben,

a maga rossz dolga miatt, és nem azért szenvedett, mert rabszolgának lenni éppugy elviselhetetlen volt a számára, mint rabszolgatartónak lenni. Idegeiben, érzékei visszahatásában esztétikailag is otthontalanná vált azonban az ember a legujabbkori élet létfeltételei között.

Nem kétséges, hogy Baudelairetől Flaubertig, a lart pour l'art-tól a nagy, az erős életre szomjazó Nietzscheig vagy a fiatal Gideig az intencióban apolitikus, sőt sokszor antipolitikus esztétikai eredetű tiltakozás a környező léttel szemben — az ember új, eladdig ismeretlen, eladdig nem létező szenvedésének a kitörése, egy szenvedésnek, mely kívül esik a szociális konfliktusok okain, de az emberi és a történelmi fejlődés közt létrejött szakadékot revelálja. Az ember esztétikai és morális, az ember szociális érzékenysége már nem az, mint a görög-perzsa háborúk vagy Dzsingisz-kán korában volt; a történelmi faktorok, a nemzetek és rétegek túsája, a történelem, melyben az ember él, a módszereiben egészen régi, erőszakos, pusztító és gyilkos história utjai a nem-emberi törvényeinek uralma alatt maradtak. De valami döntő változás a história sikkján is bekövetkezett: a történelmi folyamatban ma, mióta a történelem tart, ma először jelent meg egy olyan társadalmi tényező, melynek szerepe nem, mint eddig minden történelmi faktornak, a történelem folytatása, hanem a történelem felszámolása. A felszámolásnak ez a folyamata az utolsó fejezete annak a történelemnek, melyet folyton növekvő szakadék választott és választ el a kultur-értékekben megnyilvánuló egyéni öntudattól. A változás ebben az utolsó szakaszban nem a történelem törvényeinek szellemében, hanem a tusa perspektívájában van, a kilátásban, hogy ha az utolsó antagonisztikus termelési rend megszűnt, akkor a kultúra utópiából reálissá lesz s ami a mai összefüggésekben meddőn csak egyéni öntudat, társadalmilag hatóerővé válhat. A történelmi Ananké szülte rétegszolidaritás Erossal terhes — ez az, amit úgy is mondanak, hogy az emberiség igazi története még el sem kezdődött. Utótt az óra: milliók és milliók indulnak a háborúk szükségessége, a történelem ellen, mely nem az ember, hanem rétegtusák története — az utópia reális társadalmi erőkkben gazdára talált. S az individuális öntudat, melyet szakadék választ el a történelem módszereitől, épp mert szociális öntudattá fejlődött, épp mert Eros nevében nem tudta akceptálni az embert a maga individuálításában száműző társadalmat, épp mert nem nemzetek és nem rétegek, hanem minden ember, az emberiség ideája él benne, épp mert par excellence antipolitikus: be kell állnia a sorba, a történelmet likvidálók sorába. Don Quijote helyet kapott a történelmileg reális világban, utat, utitársakat a célhoz s így jut az utolsó nagy konfliktushoz. S ez a konfliktus az individuum régi, eredeti konfliktusa, az individuumé, akinek az élet minden pillanata *hic et nunc*-ot kiált és a történelemé, melyet az embernek semmiféle metafizikai szükséglete, ez a rá nem érő türelmetlensége se hoz ki sodrából.

Az igazi, emberi történelem előtti históriának ez utolsó felvonása sem morális színjáték. Nem léleknek lélek ellen való küzdelme, hanem történelmi erőknél történelmi formációk ellen való indulása. S ebben a hadban az egyén nem a szabadság, hanem még mindig a szükségességek birodalmában cselekszik. Csak belülről kiindulva egyetlen egyszer cselekedhet: mikor elhatározta, hogy beáll a sorba. Bent a sorban már Erost alá kell rendelnie Anankénak, a szubjektív, utópisztikus morált az objektív szükséges stratégia szempontjainak: ez a disciplina. Ami benne csak individuális, annak inkognitóban kell maradni, annak csak

kerülőúton, antitéziseken keresztül lehet manifesztálni.* A harc folyamatában a réteg még anti-individuálisabb, mint a társadalom, mely születte s mely ellen fordult: épp mert a múlt utolsó történelmi felvonásában az ellentétek végsőkig kulminálódtak, minden és mindenki alá lesz rendelve a harc szempontjainak, melyek az érték egyetlen kritériumává válnak. Az univerzális emberi historiólag ebben a szakaszban elvont fikció, az embert egészen eltakarják a gazdasági kategóriák, melyeknek perszonifikációja.

Az intellektüel, aki ethnikai döntés következtében áll be azok sorába, akiket társadalmi helyzetük, elemi életszükségleteik és történelmi rétegtudatuk hajt, kezdettől fogva másként áll a sorban, mint a többiek. Az egyes emberek, akikből a mélyréteg összetevődik, egész individualitásukban szintén nem oldódnak fel a rétegekre rótt történelmi szerepben, de ők nem választhattak, az ő szabadságuk az, hogy beláttak egy szükségességet, ők helyzetük következtében, quasi ingyen, készen kaptak egy kollektívumot, az övékét. Az intellektüelnek azonban keresni kell a maga számára a kollektívumot; az előbbieken megtalálja, de valami kívülmarad belőle, ha be is áll a sorba: épp az marad kívül, ami amazokhoz kergette: az ő összemberi szolidaritását individuálisan nem realizálhatja, csak a réteg szolidaritáson, a történelmi időn keresztül. A mélyréteg épp a legtágabb szolidaritás jövőbeli realizálása érdekében, a jelenben nem vállalhat tágabb szolidaritást, mint amennyit történelmi szituációja szab ki rá. Szolidaritása rétegszolidaritás s nem lehet más, mint exclusiv, intransigensen parancsuralmi.

A történelem rigorózus rétegtusákon keresztül realizálja a rétegeződés nélküli, az emberi társadalmat, az emberek közötti békét, de az individuális öntudat, mely már a mai stadium tartama alatt anticipálja a történelmi folyamatnak ezt a végét, jelenben is, máris szimultán, „sub specie aeternitatis“ és „sub specie societatis“ viszonylik a harchoz. Mindaz, ami az időben folyamatos, mindaz, ami el van osztva a történelmi mára és holnapra és holnaputánra, ő lévén egyszemélyben mai, holnap és holnapután, egyszerre és ma akarja. A történelem módszereinek és történelmen túli céljuknak látszólagos ellentéte, az intellektüelben konkrét ellentmondássá válik. Kisértése a szándék, kiugrani a historiai feltételek közül. „Sub specie societatis“ azonban nincs más és nincs nagyobb „bűn“, mint nem felismerni a historiai feltételeket, a történelmileg szükségszerűt félreérteni, rosszul vagy nem elég következetesen tenni. A történelem — nem az írott, hanem a történő történelem — személytelen, objektív. Nem az intenciókat, hanem az effektusokat regisztrálja. Ennek ellenére az egyes szembenálló közéleti tendenciák között, ha mindegyik többé-kevésbé ugyanazokat a harci módszereket is alkalmazza, lehet és kell morális különbséget is tenni. Az individuum, akiben az emberi szolidaritás tudata és akarata elevenné vált, szembe kell, hogy forduljon minden olyan közéleti tendenciával, mely ellentétbe kerül az általános jólétet biztosítani képes modern termelőeszközökből fakadó lehetőségekkel. Az ő morálisa csak annak a rétegnek az oldalán

* „... a történelmet az emberek csinálják. De, természetesen, nem úgy, mint ahogy valamiféle fantáziájuk kívánná, nem úgy, ahogy ép eszükbe jut. Minden új nemzedék meghatározott feltételeket talál, melyek már készen voltak, mikor ez a nemzedék megszületik. És a nagy emberek csak annyiban érnek valamit, amennyiben helyesen értik s ezért meg tudják változtatni ezeket a feltételeket. Ha ezeket a feltételeket nem értik, és fantáziájuk szerint akarják őket megváltoztatni, akkor az ilyen emberek Don Quijote helyzetébe kerülnek.“

találhat helyet, mely ezeknek a lehetőségeknek realizálására törekszik. Ezen kívül azonban a történelmi cselekvés egyetlen ethikai normája: nem szabad tévedni annak megítélésében, hogy hogyan realizálhatók ezek a lehetőségek. A taktika a probléma és semmi más. Minden más norma jó esetben az individuumnak történelmileg érdektelen magánügye, abban az esetben pedig, ha cselekvésben akar manifesztálódni, lázadásá válhat, de nem a társadalom, hanem a jóratörő erők ellen. A történelem sikkján, a cselekedeteknek a logikáján a történelmi erők uralkodnak. Aki nem tud résztvenni a jóratörés valamely szakaszának a megjárásában, ha azért is, mert ő maga szubjektíve előbbre volt a történelmileg elkerülhetetlen szakasznál az effektíve nem előbb van, hanem jó esetben, csak kihull a sorból s abban az esetben, ha ellene fordul a sornak, nemcsak azzal, aminek a nevében teszi, hanem de facto önmagával, épp saját intencióival szemben válik hűtlenné.

A disszidens öntudat, amíg kívül marad a közvetlen históriai akción, többé-kevésbé lehet csak disszidens; a réteg históriai akciójában azonban a disszidens individuum, függetlenül attól, hogy szubjektíve milyen ideál nevében válik disszidenssé, nem a jövő heroldjává, hanem csak Coriolánná válik. S minden kollektívum a kívülállóval szemben személytelen, de ez a személytelenség itt pozitíve irgalmatlansággá, mint irgalmatlan maga a történelem.

A heves szakaszokka) teli átalakulás tartama alatt — s ez az átalakulás tart mindaddig, míg a rossz nincs mindenütt likvidálva és az új termelés nincs minden világ gazdasági jelentőségű területen megorganizálva — a küzdelem tartama alatt az ember még kevésbé válik láthatóvá, mint azokban az időkben, mikor a termelési rendet nem fenyegeti közvetlen veszedelem; a küzdelem tartama alatt a rétegekből álló társadalomnak az a szelleme, mely az eleven embert, a fizikai és metafizikai lényt fantommá, történelmileg, társadalmilag ráadott maszkját egyedüli realitássá teszi, ez a démonikus erő utoljára maradék nélkül triumfál. Az individuum, aki a jelen kötelezettjének tudja magát, de akinek számára a társadalmilag egyedül számító maszk mögött a fizikai és metafizikai emberi lény is vis-á-vis-t jelent, igazságérzetében bonyolultabb, kifinomultabb, de épp ezért képtelen a történelmi feltételek között még a társadalmilag szükségesnek is helyeselni, igazságot tenni; a történelem, mely ezernyi és tízezernyi étellel szemben tud közönbösen s vaskosan igazságtalan lenni, ilyen áron, de tesz igazságot, történelmi igazságot.

Az individuális lélek, a gonosz rontás verte Don Quijoténak hazátlan telke marad mindaddig, míg a másik gonosz rontás, mely határokat von a földön és az emberek között, meg nem törik. A jó értelemben felfogott nép az egyetlen erő, mely ezt a munkát elvégezheti, melynek eredményeképp az individuum, az eleven organizmus históriailag is reálissá válhat s elfoglalhatja az emberiség új igazi történelmében azt a centrális helyet, melyet eladdig a kollektívumok, az ökonomia és az organizáció problémái foglaltak el. A mágikus kollektív burokból kiválik a reális emberiség, a konkrét és szabad — mert a pusztá életért való harc kényszerétől, minden politikai akció szükségétől szabad — emberi személyiség. S mert a történelmet, mely akkor kezdődik már ez a szabad emberi öntudat fogja formálni és az individuális öntudat addigi „privát-problémái“ a szolidáris emberiség problémáivá válhatnak. A befutott históriai ut végén az individuum reálitásként találkozik a próféták korabeli utópikus vis-á-vis-jával: az emberiséggel.

Semmiféle szellemi alkotás azontul, formailag bármily zárt és be-

fejezett is, önmagában, az ember nélkül, aki befogadja, nem reális. Minden szellemi alkotás egy individuális öntudat üzenete a többi öntudatok felé: szóból, képből, kőből, hangból megint emberré, lélekké akarnak válni, újra életté, életelemmé. Sorsuk minden egyes individuum öntudatában külön újra és újra eldőli.

STEFAN HEYM: CHICAGO

Fordította: BOLYAI ZOLTÁN

*Chicago, miniatűr-pokol,
Nem, — a pokol miniatűr-Chicago (Jack
London)*

*Ó, a szívem oly' kiszikkadt és üres.
Nincs kizárva, hogy megfulladok
s a vas és beton közé temetnek,
hol nincs se fű, se fény, se levegő.
Hangyaként nyüzsgünk a Lassale Street sziklaépitményei alatt,
mindenfelől a hajsza negyvenemeletes erődeibe zárva,
amiket mind mi emeltünk önmagunknak
magasra fel a síma, mozdulatlan ég felé.
Valamennyiünket Chicago örök nyomása, örök félelme hajt:
ezért nem ismerjük a nyugalmat és a szerelmet,
ezért szegényedünk el lelkünkben és sóvárgunk egyetlen egy nap
után,
kint az erdőn egy leány karjain.
Az autókat a menekülés céljaira gyártja az ember.
De mi nem tudunk menekülni.
Mindegyre örködik ránk ez az egyszer már elátkozott város,
mely egyre több átkot gyűjt maga fölé.*

*

*A Michigan Avenue — márványpaloták és nevetséges gótika.
Alig pár lépésre: a rongy negyed,
hol a porban rostokol a nyomor s bedrótozott ablakok mögül mered.
Itt halmozódnak dombmagasan a rozsdás autók roncsai —
Ezek ennek az örökre lapos városnak a hegyei:
nézz a házak homlokzata mögé,
három nap alatt épült mind, de lehordják egyetlen egy alatt.
A szigorúan bezárkózott villamosok vinnyogásában is a félelem
szükköl.*

*

*A színes és mosolygó, a mindig mosolygó lányok
fáradtak. És terméketlen az arcuk.
Megtanulták, hogy nincs szerelem, csak házasság.
Igy mennek férjhez és egész életükre szomszások.*